

ELS NOMS ÀRABS DE DÉNIA, EIVISSA, LLEIDA I XÀTIVA. PROBLEMES DE TRANSCRIPCIÓ I PRONUNCIACIÓ

Míkel de EPALZA
Josep FORCADELL

En l'evolució d'una sèrie de topònims d'època romana, o anteriors, els canvis de la grafia llatina a l'àrab, i de l'àrab a les llengües romàniques posteriors, provoquen en els estudiosos dels noms de lloc del domini lingüístic català un cert desconcert. Aquest desconcert és particularment evident en el cas de les variacions vocàliques (i també en algunes consonants, especialment les sibil·lants; però d'això no en parlarem ara).

Hi ha quatre topònims majors de l'actual àrea lingüística catalana (*Dénia, Xàtiva, Lleida i Eivissa*) en què, tot i mantenir oralment les mateixes vocals des d'època romana fins a l'actualitat, el sistema de transcripció àrab de les vocals llatines o romàniques pot comportar per al lector que no coneix l'àrab una certa confusió. La convenció de l'àrab per a transcriure les vocals podria fer pensar que s'ha produït un canvi en les vocals d'aquests topònims durant el període àrab.

Aquests topònims, històricament, s'han transcrit de la manera següent:

<i>llatí</i>		<i>àrab</i>		<i>català</i>
DENIA	>	DĀNIYA	>	Dénia
SAETABE	>	XĀṬIBA	>	Xàtiva
ILERDA	>	LĀRIDA	>	Lleida
EBUSA	>	YĀBISA	>	Eivissa

Voldríem explicar com l'aparent diversitat -fàcilment perceptible- que presenta la transcripció àrab no ho és tal en la pronunciació que en feien els arabòfons d'aquestes terres. Es tracta de sistemes de transcripció diferents de la realització oral, en concret del subsistema vocàlic, a causa de la grafia de l'àrab.

Convé recordar, especialment per als qui no dominen l'àrab medieval, dos principis generals del vocalisme d'aquesta llengua semítica:

1. En àrab sols s'escriuen tres tons vocàlics, amb les respectives variants de vocals llargues i breus: *Ā, Ī, Ū*, llargues, que es representen amb grafia de prolongació; *A, I, U* breus, que no solien escriure's en els textos i que es pronunciaven segons

la formació cultural del lector i la seua procedència geogràfica. Les vocals *E* i *O* no tenen representació gràfica específica en àrab.

2. Per tant, els noms pre-àrabs de la península ibèrica romànica (i d'altres regions de la Romània) que tenien una *E* o una *O* solien transcriure's en àrab amb alguna d'aquestes tres o sis formes gràfiques:

La *E* es va transcriure, generalment, en àrab per *A* llarga o de prolongació (sobretot quan era tònica i en síl·laba oberta). Seria el cas d'*EMERITA*, *MÀRIDA*, Mérida.

La *O* es transcriuria com a *U* llarga o de prolongació. Com ara, *BARCINONE*, *BARXILŪNA*, Barcelona.

Aquest sistema de transcripció explica la grafia vocàlica paral·lela *E* dels topònims llatins:

<i>llatí</i>	<i>àrab</i>
DENIA	DĀNĪA
SAETABE	XĀṬĪBA
ILERDA	LĀRĪDA
EBUSA	YĀBĪSA

La grafia de la transcripció moderna de l'escriptura àrab a la romànica atorga un valor de *Ā* llarga al que era una *E*, no sols en època llatina sinó també en època àrab, però que s'havia de transcriure amb valor de *Ā* pel caràcter defectiu del vocalisme de l'escriptura de l'àrab clàssic.

Un segon fenomen vocàlic, també degut a la llengua àrab, afecta, a més, els quatre topònims esmentats i els aporta una altra característica comuna. Es tracta de la vocalització en *I* breu de la segona síl·laba: DĀNĪYA, XĀṬĪBA, LĀRĪDA i YĀBĪSA.

Atès que la *a* de la primera síl·laba és llarga, a la segona li corresponia ser una vocal breu *I* per influència d'un esquema vocàlic de participi present de gran rendiment, representat per la forma paradigmàtica de *KĀTĪLA*, que els arabòfons apliquen per vocalitzar qualsevol paraula que s'escriu amb l'esquema consonàntic següent:

- 1a. consonant - *Ā* de prolongació
- 2a. consonant - (*I* breu)
- 3a. consonant - (vocal *A* breu, de desinència femenina)

L'aplicació d'aquest esquema vocàlic per verbalitzar mots que tinguen aquesta estructura consonàntica explica que els topònims esmentats tinguen igual la vocal de la segona síl·laba. Així:

<i>llatí</i>	<i>àrab</i>
DENIA	DĀNĪYA (apareix una <i>I</i> breu en la segona síl·laba, i la <i>I</i> postconsonàntica es transforma en la consonant de la tercera síl·laba)

SAETABE	XĀṬIBA (la A llatina esdevé I Ibreu)
ILERDA	LĀRIDA (apareix la I després de la 2a. consonant)
EBUSA	YĀBISA (la U llatina esdevé I breu)

Finalment, hi ha també la uniformització de la vocal final en A de femení, ja que es tracta de ciutats i, en àrab, tenen totes aquest gènere: DĀNIYA, XĀṬIBA, LĀRIDA, YĀBISA.

Altres ciutats d'Al-Andalus també trisil·làbiques, l'estructura més general i pròpia de la llengua àrab, que tenien una E en la primera síl·laba llatina van seguir una evolució semblant:

<i>llatí</i>	<i>àrab</i>	<i>romanç</i>
EMERITA	MĀRIDA	MÉRIDA
EBURA	YĀBIRA	ÉVORA

Per això, aquestes regions, en passar de ser arabòfones a parlar romanç (català a València, a la Catalunya Nova o a les illes Balears), les formes romàniques s'assemblen més, generalment, al nom pre-àrab, per més que palesen la influència de les grafies àrabs.

No es tracta sols que hagués perviscut la memòria dels noms llatins fora d'aquests territoris quan s'hi parlava àrab: també els araboparlants havien conservat la tradició de la pronúncia local, sense deixar-se influir per la transcripció escrita o la lectura d'aquests noms segons el codi àrab.

Per això, l'evolució d'aquests i d'altres topònims àrabs al llarg de l'edat mitjana, des del llatí pre-islàmic al romanç posterior a la conquesta, passa per un període àrab en el qual no hi ha una ruptura tan forta com podria semblar si ens fixàrem en la mera grafia àrab. La deformació o modificació que hi aporta l'àrab és, bàsicament, gràfica, com hem vist, i no fonètica.

Un estudi paral·lel d'aquesta evolució llatí > àrab > romanç per als casos baleàrics es pot veure en un altre treball de Míkel de Epalza i Sol Martínez¹.

Convé explicar, encara que sols siga de passada, algun altre fenomen de transcripció d'aquests quatre topònims:

Dénia: Sovint s'ha transcrit de la grafia àrab per DANIYYA. La doble yy no té cap justificació, perquè en àrab sols es podria aplicar a una forma adjectival femenina, amb el significat de 'la deniense', però no es podria usar per a designar la ciutat. Aquest és un error culte d'ús freqüent que té un origen antic.

Xàtiva: La primera consonant correspon a la transcripció habitual de la S llatina per X àrab, com en el cas de DERTOSA > TURTUXA.

Lleida: El fenomen de palatalització és d'època catalana, mentre que el castellà ha conservat millor la tradició fonètica d'època àrab, amb *Lérida*.

Eivissa: La transformació de la vocal *E* inicial en una síl·laba nova (*Y* consonàntica o semiconsonàntica + *Á* de prolongació: *YĀBISA*) es produeix pel paral·lelisme amb l'esquema del participi *KĀTILA* ja esmentat i té un paral·lel, com ja hem vist, amb *YĀBIRA - ĒVORA*.

Aquestes petites notes sobre el vocalisme àrab (gràfic i morfològic) pretenen facilitar la comprensió, un poc si més no, de l'evolució d'aquests i d'altres importants topònims llatins, en època àrab i fins al català actual(*).

NOTA:

1. Mikel de EPALZA i Sol MARTÍNEZ "Sobre la arabización de los nombres de las Islas Baleares: Maiorica, Minorica, Ebusa-Ebisa, Furmentera-Formentera", en *Les Illes Orientals d'Al-Andalus*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Balearics, 1978, 73-78.

* Hem d'agrair al Dr. Arcadio del Castillo, catedràtic d'Història Antiga de la Universitat d'Alacant, les seues informacions sobre la documentació d'aquests topònims en època romana o llatina tardana, i a Juan Francisco Mesa Sanz, professor de Llatí de la mateixa Universitat, les seues informacions sobre les desinències dels topònims en el llatí parlat d'època pre-islàmica.

LA LLOSA DEL CAVALL, AL SOLSONÈS

Amb aquesta frase, s'ha inventat un topònim que sembla molt natural, tractant-se d'un embassament que es construeix entre roques, però no a la Llosa. La resclosa a què es refereix el primer projecte s'havia de construir a la Llosa, que és una antiga masia que té el seu terme entre les Cases de Posada i els cingles de vora el santuari de Lord. En un segon projecte, que és el que s'ha tirat endavant, la resclosa es construeix al terme del Cavall, que és una altra masia amb el seu terme on hi hagué sis cases més, però no la Llosa. L'embassament comprendrà el Cavall, la Llosa, Vall-llonga i altres cases de Guixers. El nom propi del lloc on es fa la resclosa és el Cavall i, per tant, s'hauria de batejar l'embassament amb el nom del Cavall, o bé de l'Estret del Cavall.

A.B.